Sara Swerdlyk

A POSZTSZOCIALISTA MISKOLC TÖRTÉNETE ALULNÉZETBŐL: A KANADAI ROMA MENEDÉKKÉRÉS TÖRTÉNETI PERSPEKTÍVÁBÓL

Jelen tanulmány Miskolc posztszocialista korszakának népi történetét alulnézetből vizsgálja. Úgy írom le ezt a társadalomtörténetet, hogy a Miskolcról Kanadába távozó roma lakosság perspektíváját állítom a középpontba, összekapcsolva a posztszocialista munkanélküliség, a lakhatás és a szegregáció okozta küzdelmeket az állampolgárság és a menedékjog kérdéseivel. A tanulmány történeti kontextusba helyezi a Kanadába irányuló roma menedékkérők közösségét azáltal, hogy elemzi Miskolc történeti körülményeit és a város működését, valamint azt, hogy ezek hogyan alakították azokat a mindennapi körülményeket, amelyek a romákat a távozásra késztették. A tanulmány a romák által számomra (a szerzőnek) elmondott, a városról és közösségeikről szóló történetekre alapoz, így a cikkem a romák szemszögéből és tapasztalataiból építi fel Miskolc „néptörténetét", ezáltal a roma tapasztalatokat Miskolc városi küzdelmeiben helyezi el a szocializmustól a posztszocializmusig. Ez, a helyi romák szemszögéből elbeszélt magyar várostörténet egy olyan narratívát eredményez, amely megmutatja, hogy a nagyszabású történelmi átalakulások hogyan jelennek meg a társadalom peremére szorult emberek hétköznapi életében. Az elbeszélés végül azt is megvilágítja, hogy a roma menekültek miképpen „hozzák létre önmagukat" úgy, mint akik kívülről is „megképződnek"; és emellett hogyan „tanulnak meg" menekültek lenni a jelenlegi történelmi pillanatban, amiben a „roma menekült létrehozása" egyszerre történeti képződmény és mindennapi alkudozás eredménye.

BEVEZETÉS

2017 májusában a Kanadai Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal (IRB) kutatási igazgatósága jelentést készített az északkelet-magyarországi Miskolc városában zajló lakhatási fejleményekről és kilakoltatásokról (IRB 2017). A jelentés részletesen beszámol a város peremén található, elsősorban roma lakosok által lakott, „számozott utcáknak" nevezett telep helyzetéről. A jelentés távolságtartó jogi nyelvezetet alkalmazva ismerteti a nemrég módosított városi rendeletet: 2014-ben Miskolc városi közgyűlése határozatot hozott „az elavult, szegregált területek felszámolásáról", és úgy döntött, hogy a számozott utcákat „meg kell szüntetni" (IRB 2017). Az IRB-jelentés ismerteti a kilakoltatottak számára elérhető hivatalos kártérítési opciókat, jogokat és jogorvoslati lehetőségeket. Bár a jelentés dokumentálja az emberi jogi civil szervezetek tiltakozását a rendeletmódosítás ellen, alapvetően a magyar Emberi Erőforrások Minisztériumának állásfoglalására támaszkodik, amely azt állítja, hogy „[a] romák ellen nincs közvetlen diszkrimináció vagy agresszió, a számozott utcák területén élő vagy korábban ott élt emberek nem alkotnak homogén roma csoportot" (IRB 2017).

A jelentés tanúsítja, hogy a Kanadai Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal szorosan figyelemmel kísérte a miskolci lakhatási helyzetet. Hogy megértsük, miért érdeklődött a kanadai bevándorlási hivatal Miskolc lakónegyedei és a város kilakoltatási küzdelmei iránt, érdemes egy pillantást vetni a Kanadában benyújtott menedékkérelmekre: a 2010-es évek elején, a Magyarországról Kanadába érkező roma menedékkérelmek csúcspontján a kanadai magyar menedékkérelmek 40–50%-a Miskolcról származott (Keung 2013). Az IRB jelentése leszögezi, hogy nem célja egyetlen menedékkérelem érdemének megítélése sem (IRB 2017), ugyanakkor a miskolci lakhatási küzdelmek mégis relevánsak voltak a kanadai bevándorlási hivatal számára, mert felismerték az összefüggést: minél több kilakoltatás történt Miskolcon, annál több roma menedékkérő érkezett Kanadába.

Az 1990-es évek óta több mint 25 000 magyarországi roma nyújtott be menedékkérelmet Kanadában, ezzel a menedékkérők egyik legnagyobb csoportját alkották a kanadai menekültügyi rendszerben (Swerdlyk 2023). Miskolc magas munkanélküliségi rátával és a háztartásokat jellemző nagyarányú szegénységgel írható le, amely

tényezők különösen meghatározóak a helyi roma lakosság körében, akik elsősorban Miskolc külterületén, tizenhárom demográfiailag koncentrált településrészen élnek (ODIHR 2016). Miskolc városvezetését 2010 óta a Fidesz adja. Becslések szerint Miskolcon mintegy 25 000 roma él (ODIHR 2016), a város teljes lakossága pedig 205 626 fő (Kristóf 2018), ezzel a város és a megye alkotja az ország legnagyobb roma népsűrűségével rendelkező térségét.

Az IRB „Kormányzati információk a miskolci kilakoltatásokról" című jelentése nem az egyetlen alkalom volt, amikor a kanadai bevándorlási hivatal érdeklődést mutatott Miskolc iránt (lásd még IRB 2018). „A Magyarországról érkező menedékkérők mintegy 40 százaléka egy Miskolc nevű városból érkezik" – idézte a kanadai bevándorlási minisztert egy torontói újság 2013-ban (Keung 2013). Ugyanebben az évben a magyar és a kanadai sajtó is beszámolt arról, hogy a kanadai kormány „példátlan óriásplakát-kampányt" indított a „roma menekültek otthonaként" megnevezett Miskolcon, amely „a sikertelen menedékkérők gyors kitoloncolását hirdette" (Keung 2013). A háromezer kanadai dollárba kerülő kampány során hat óriásplakátot helyeztek ki a város különböző pontjain, amelyek magyar nyelven a következő üzenetet közvetítették:

> „A kanadai kormány közleménye:
> A visszaélések elkerülése érdekében Kanada menekültügyi rendszere megváltozott. Az alaptalan menedékkérelemmel érkezőket gyorsabban hazaküldik.
> További részletek: valtozas.kanada.hu"

A kanadai média kudarcként értékelte az óriásplakát-kampányt, Miskolcot pedig „a kormány által eredménytelen információs kampányokkal megcélzott régiónak" nevezte (Boesveld 2012). Ezzel szemben Miskolc akkori polgármestere, Kriza Ákos felháborodással reagált az óriásplakát-kampányra: nem az óriásplakátok diszkriminatív hangvétele miatt, hanem mert Kanada elvárta, hogy Miskolc fogadja vissza a Kanadából kitoloncolt roma menedékkérőket. A cigányellenes politikai nézeteiről ismert jobboldali politikus a magyar sajtóban így nyilatkozott: „Kanada nem küldhet vissza senkit Miskolcra" (Rorke 2019b). Ahogy az Európai Roma Jogok Központja (ERRC) írja,

> „A 2013-as vita során a romák menedékkérelmeiről az akkori Fideszes polgármester, Kriza Ákos azt üzente a kanadaiaknak, hogy az elutasított kérelmezők nem térhetnek vissza Miskolcra. Nemcsak, hogy mindent megtesz majd annak érdekében, hogy 'ezeket a bűnözőket ne engedje letelepedni a városban', de 'ki fogja űzni azokat a bűnözőket is, akik jelenleg Miskolcon élnek'. Továbbá megfenyegette a visszatérő roma szülőket, hogy a hatóságok elveszik tőlük a gyermekeiket, és állami intézményekben helyezik el őket." (Rorke 2019b).

Ez a tanulmány etnográfiai módszerekkel vizsgálja azokat a történelmi fejleményeket, amelyek összekötik Kanadát és a Magyarország északkeleti sarkában fekvő várost, Miskolcot. A város társadalomtörténetét a miskolci romák perspektívájából rekonstruálva bemutatom, hogy a lakhatás körüli és a rasszizmus elleni küzdelmek hogyan kapcsolódnak a kanadai menedékkérelmek megjelenéséhez. Amellett érvelek, hogy a Magyarországról érkező roma menekültek története visszavezethető a szocialista korszakig: a romák proletarizációjára és az azt követő posztszocialista átmenetre. Az államszocializmusban ugyanis a miskolci romák a Lenin Kohászati Művekben dolgozó munkások voltak, majd a posztszocialista időszakban állandó munkanélküliségbe és földrajzi szegregációba kerültek – egy etnikai alapon marginalizált, felesleges népességgé vált –, akik a helyi önkormányzat által szervezett közmunkaprogramba szorultak. A tanulmány tehát bemutatja, hogy a roma menekültek megjelenése egyúttal az északkelet-magyarországi városi munkásosztályok felbomlásának történeti folyamata is volt – vagyis a roma menedékkérés történetét a munkások materiális helyzetének változásán keresztül meséli el. Különösen fontosnak tartom, hogy ezeket a nagyléptékű történeti változásokat a magyarországi romák saját értelmezéseinek és mindennapi tapasztalatainak fényében vizsgáljam: hogyan érzékelik ők a helyüket ebben a folyamatban, a hétköznapokban, és milyen döntéseket hoznak, miközben navigálnak az őket érintő változások között.

A tanulmány azon az etnográfiai terepmunkán alapul, amelyet 2016-ban kezdtem Miskolcon, majd 2017 és 2020 között folytattam Torontóban. Ezekből a Kanadában és Magyarországon élő romákkal éveken át zajló beszélgetésekből egy olyan mozaik állt össze, amely kirajzolta az elmúlt évtizedek miskolci társadalomtörténét. Kutatásom

alatt interjúztam roma menekültekkel és aktivistákkal, résztvevő megfigyelőként jelen voltam két szegregált miskolci romatelep életében, valamint részt vettem több különböző, romákkal kapcsolatos kanadai és magyarországi rendezvényen. Etnográfiai munkámat levéltári anyagok, kormányzati jelentések, újságcikkek, tudományos munkák, illetve roma szervezetek dokumentumainak gyűjtésével és tanulmányozásával egészítettem ki. Terepmunkám során emberek egyéni életútját igyekeztem feltárni: dokumentáltam, hogy a megszólalók hogyan értelmezik és emlékeznek vissza saját miskolci tapasztalataikra a munkával, a társadalmi újratermeléssel, és a miskolci roma településrészek történetével kapcsolatban, valamint, hogy milyen személyes kommentárjaik és emlékeik vannak azon változásokról, amelyek az elmúlt harminc évben érték a közösségeiket. Az ilyen emlékek éppúgy sokat elárulhatnak a jelenről, mint a múltról. Ahogyan Michael Burawoy a magyar posztszocializmusról szóló történeti elemzésében megállapította: „Miskolcon sokak számára a múlt valóban napról napra ragyogóbbnak tűnik" (Burawoy és Lukács 1992: 33). Itt ezt a „napról napra ragyogóbbnak tűnő múltat" a roma tapasztalatok pozíciójából vizsgálom, vagyis arra vagyok kíváncsi, hogy a jelenlegi helyzet hogyan alakítja át a romák történeti narratíváit Magyarországról és a posztszocialista korszakról.

ROMÁK A SZOCIALISTA MISKOLCON

Miskolc már a 20. század fordulójától a történelmi Magyarország egyik leggyorsabban fejlődő nehézipari régiójának központjaként működött. „Nagy-Miskolc" a II. világháborút követően jött létre, amikor a közeli településeket a városhoz csatolták, így a korszakban Miskolc Magyarország második legnagyobb városává vált. Ezekben az évtizedekben főleg romák éltek a környéken, akik kovácsként, zenészként és állattartóként dolgoztak; Lengyel (2009) kutatása szerint a miskolci roma lakosok adót fizettek, katonáskodtak, magyarul beszéltek, és nem éltek elkülönülten a nem roma magyaroktól. A szocialista korszakban Miskolc erősen iparosodott várossá nőtte ki magát, és a magyarországi acélgyártás központjaként szolgált (Szakolcai 2016). A város fő iparágai a gépipar, a vas- és az acélgyár-

tás voltak, üzemei pedig hagyományosan jó hírnévnek örvendtek (Szakolczai 2006: 1316). Eközben a város népessége jelentősen növekedett, hiszen az 1950-es években több mint harmincezer munkás és egykori paraszt vándorolt Miskolcra (Lengyel 2009). Michael Burawoy amerikai politikai szociológus, aki az 1980-as években egyéves etnográfiai kutatást végzett a miskolci Lenin Kohászati Művek üzemében, szemléletes városképet fest az iparosodó szocializmus alatti városi létről: „Minden bizonnyal egy proletárvárosba érkeztem… Bár elég messze vannak a központtól, és a város egyik végétől a másikig futó főutcáról nem könnyen láthatóak, de a Lenin Kohászati Művek és a Diósgyőri Gépgyár határozták meg a város életét" (Burawoy és Lukács 1992: 120).

Az 1970-es években jelentősen megnőtt a miskolci roma lakosság száma, mivel a környező falvakból folyamatos volt az elvándorlás a város irányába. Az 1950-es évektől az 1980-as évekig hatalmas lakótelepek épültek a történelmi belváros körül. Levine-Rasky szerint „az 1960-as években a romákat széles körben toborozták elsősorban a bányászatba, a nehéziparba és a mezőgazdaságba, hogy a legmegterhelőbb, legveszélyesebb és legrosszabbul fizetett munkákat elvégezzék" (Levine-Rasky 2016: 80-81). Ennek következtében sok roma költözött az ipari övezetekbe dolgozni, akik az iparosítás során országszerte gyárakban és munkásszállásokon kerültek elhelyezésre (Majtényi és Majtényi 2016: 40). Az államszocializmus derekán, az 1970-es évek elején a roma férfiak 90%-a és a roma nők 40%-a volt teljes állásban foglalkoztatott (Levine-Rasky 2016: 81). Az 1980-as években sok magyarországi roma végzett alacsony hozzáadott értékű munkát a Miskolc környéki ipari üzemekben, de különösen a Lenin Kohászati Művekben, amely a három magyarországi integrált acélmű közül a legrégebbi volt, mintegy ötvenezer embert foglalkoztatva a város lakosságából.

Lengyel szerint a szocialista korszakban a Miskolcra munkát keresve érkező romák évtizedeken át változtatták helyüket romatelepek, deszegregációs kísérletek helyszínei és lepusztult gyári nyomornegyedek között, amelyek idővel ismét szegregált romatelepekké váltak (Lengyel 2009). Az egyik ilyen negyed a „számozott utcák" néven vált ismertté. Az elnevezés a Lenin Kohászati Művek mellett épült „alacsony komfortfokozatú", roma gyári munkáscsaládok által lakott házakat jelöli. Ahogy egyre több romát telepítettek ki más lebontott területek-

ről, a számozott utcák a miskolci romák egyik kiemelt, egyre fokozódóan szegregált területévé vált.

Néhány roma, akikkel megismerkedtem, a számozott utcák melletti gyárkomplexumban dolgozott. Egy nő, akivel a terepmunkám során találkoztam, elmondta, hogy az 1950-es években született a környéken. Ez az idős, életvidám asszony elmesélte nekem, hogy édesapja a Lenin Kohászati Műveknél dolgozott – sőt, valójában a legtöbb rokona vagy az „ágyúgyárban"[1] , vagy az acélművekben, vagy a miskolci sodronykötélgyárban dolgozott. Visszaemlékezésében így mesélt: „minden reggel kinyílt az a nagy kapu, és mindenki örömmel ment dolgozni". Egy másik férfi, akivel beszéltem, az interjú idején mint roma önkormányzati aktivista dolgozott Miskolcon, anno szintén a Lenin Kohászati Művekben volt foglalkoztatva az 1980-as években, ekkor ő a húszas éveiben járt. A kérdésemre, hogy milyen volt ott dolgozni, így válaszolt:

> „A nyolcvanas években dolgoztam ott, minden nap ezrek mentek dolgozni ugyanoda; olyan volt, mintha egy kisvárosba mentünk volna dolgozni minden reggel, akkora volt és annyian dolgoztak ott. Reggel kinyílt a kapu, és tényleg olyan volt, mintha egy új városba lépnénk be – nyüzsgő volt és élettel teli."

A romákkal folytatott beszélgetéseim során ezt a reggel nyíló „nagykaput" többször is említették a szocialista üzemek kapcsán.

ROMA POSZTSZOCIALISTA NOSZTALGIA

Bár roma beszélgetőpartnereim láthatóan élvezettel osztották meg velem a magyar szocializmus alatti gyári munkával kapcsolatos emlékeiket, a történeti források a romák államszocializmus alatti életét elsősorban a kényszerű asszimiláció és az állami felügyelet történeteként ábrázolják. Majtényi Balázs és Majtényi György (2016) szerint a magyarországi államszocializmus a romákat társadalmi problémának tekintette, és „a cigányok munkába állítását és nehéziparba való in-

1 A Diósgyőri Gépgyár helyi elnevezése – *a szerk* (BOON 2023).

tegrálását" látta az egyetlen lehetőségnek arra, hogy asszimilálja őket a magyar társadalomba (Majtényi és Majtényi 2016: 33). Ennek következtében „a korabeli propaganda szerint a cigányok 'asszimilációja' úgy oldható meg, hogy a 'szocialista' nagyiparban biztosítanak munkát számukra" (Majtényi és Majtényi 2016: 66). A pártvezetők a roma lakosságot „tartalék munkaerőnek tekintették a kiterjedt iparosítás és a gyorsan fejlődő nehézipar számára" (Majtényi és Majtényi 2016: 38).

A magyar történeti források szerint az erőltetett iparosítás ugyan átalakította a roma közösségek hagyományos életmódját, de „nem sokat változtatott a társadalmi helyzetükön. A 'szocialista' ipar általában képzetlen munkaerőként tekintett rájuk, így a legtöbb cigány az államosított iparágak legalacsonyabb szintjein helyezkedett el" (Majtényi és Majtényi 2016: 43). Az államszocializmus jellemzője volt továbbá a cigány közösségeket érintő megfigyelés és a rendőri brutalitás, amelyeknek „a deklarált célja volt, hogy bérmunkára kényszerítsék őket" (Majtényi és Majtényi 2016: 46). Más történeti beszámolók azt is dokumentálják, hogy az állami tisztviselők hogyan hajtottak végre kényszerfürdetéseket és hogyan fertőtlenítettek romatelepeket (Bernáth 2002, Mohácsi 2017). Bárány például így jellemzi ezt az időszakot: „A roma asszimiláció megvalósításának eszközeit gyakran meggondolatlanul választották meg és érzéketlenül hajtották végre, így ezek helyenként a romák fokozott kirekesztését eredményezték" (Bárány 1994: 326).

Míg a romák jellemző történelmi ábrázolása az államszocializmus idején a kényszerű asszimilációra és az állami felügyeletre összpontosít, addig a miskolci romák, akikkel beszéltem, más történelmi narratívát fogalmaztak meg. Ők túlnyomórészt nosztalgiával emlékeztek vissza a szocialista korszakra életkortól függetlenül: az emlékek átadásának és az államszocializmus körüli szóbeli elbeszéléseknek valamilyen formája gyakorlatilag minden általam ismert miskolci roma között elterjedt volt. Városi romákként, akik az egykori gyárak közelében éltek és akiknek családtagjai, rokonai is gyári munkások voltak, a proletarizációt egy valódi és jelentőségteljes folyamatként élték meg, amelyben a romungro romák a szocialista munkásosztály részévé váltak. Bár a kommunista időszak alatti romaüldöztetést nem szabad sem figyelmen kívül hagyni, sem lekicsinyelni, mégis nélkülözhetetlen rögzíteni, hogy a romák milyen tekintetben emlékeznek erre az

időszakra másként – különösen annak fényében, hogy ők a saját történelmi narratíváikat a neoliberális posztszocializmus által okozott tömeges társadalmi lecsúszás közepette formálják.

Sok kutatási alanyom számára Miskolc történelmében a legjelentősebb törést az államszocializmus vége és Magyarország piacgazdasággá való átalakulása jelentette. Szerintük a városban élő romák és nem romák közötti kortárs viszonyok nagyrészt erre a sarkalatos történelmi pontra vezethetők vissza. A legtöbben pozitívan beszéltek arról, ahogyan a kommunizmus alatt éltek, pozitív asszociációkat és szeretetet fejezve ki a szocialista Miskolcon szerzett roma tapasztalatokkal kapcsolatban. Ahogy egy volt gyári munkás, jelenleg pedig roma aktivistaként dolgozó beszélgetőpartnerem megjegyezte:

> „A kommunizmusban a roma és a nem roma magyarok egyenlőek voltak: együtt dolgoztunk, együtt söröztünk, ugyanazokban a negyedekben laktunk. Akkoriban nem voltak osztályaink, sem gazdasági, sem etnikai értelemben. Jó volt, ez valóban így volt."

A beszélgetőpartnereimtől származó ilyen és ehhez hasonló megjegyzések szöges ellentétben állnak a magyar történeti elemzésekben adott általános ábrázolással, amelyek azt hangsúlyozzák, hogy a romákat nem vonták be teljes mértékben a proletár munkások testvériségébe. Ahogy Burawoy etnográfiai munkája is dokumentálja:

> „[Azt hallom], hogy vannak, akik 'megérdemlik', hogy szegények legyenek. Ők az a félmillió cigány, akikről állandóan azt mondják nekem, hogy a kormányzati segítség ellenére továbbra is csalnak és lopnak, a szegénység mocsarában élnek, mert nem ismernek mást, és ezzel rossz hírbe keverik az egész nemzetet, amely becsületes, tisztességes és dolgos emberekből áll" (Burawoy és Lukács 1992: 128).

A romákat „munkakerülőként" és „felelősségkerülőként" ábrázoló sztereotípiák széles körben elterjedtek voltak a magyar szocializmus idején (Majtényi és Majtényi 2016: 45–46, 68), olyannyira, hogy még azok a romák is gyakran diszkriminációnak voltak kitéve, akik a „társadalom produktív tagjainak" számítottak: „jellemzően, a kortárs Magyarországon a társadalmi elismerés hiánya miatt azok a romák,

akik sikeresnek bizonyultak a munka világában, nehézségeket tapasztaltak, amikor asszimilálódni próbáltak" (Majtényi és Majtényi 2016: 11). Hasonló folyamatokat írnak le kortárs beszámolók is, például Feischmidt (2012) a délnyugat-magyarországi aprófalvas településekről szóló tanulmányában megállapítja, hogy a romák gazdasági sikere nem garantálja a társadalmi elismerésüket.

Ezeknek az eltérő narratíváknak és a romák szocializmus iránt érzett nosztalgiájának magyarázata a romáknak az 1990-es évek rendszerváltása után megtapasztalt posztszocialista valóságában rejlik. A neoliberalizmus gyors magyarországi térhódítása által előidézett változások drámaian negatív hatással voltak a roma közösségekre, aminek nyomán a szocializmus időszaka a visszaemlékezésekben „ragyogó múlttá" válik (Burawoy és Lukács 1992). A miskolci romák mai nyomorúságos helyzetéről szóló vitákban gyakran hivatkoztak a „rendszerváltásra" a különböző szereplők. Ha rákérdeztem, hogy miért megy el annyi miskolci roma Kanadába, a válaszadás általában a helyi romáknak a kommunizmus idején betöltött szerepével kezdődött.

A szabadság és jólét posztszocialista ígéretei a miskolci romák számára még nem teljesültek, ahogyan egy másik roma aktivista kifejtette nekem:

> „Mindenki azt hitte, hogy jobb lesz a kommunizmus után. De nekünk, romáknak rosszabb lett. Kádár alatt voltak gyárak és egy nagy munkásosztály; nem volt 'cigányosztály', és nem volt cigányellenesség, mint most. Minden cigány dolgozott a gyárakban, mindenki dolgozott. Érted? Együtt. De most nem találunk munkát, és minket okolnak a társadalom minden problémájáért."

A romák saját életükről és Miskolc történelméről alkotott narratíváinak komolyan vétele megköveteli, hogy a rendszerváltás utáni folyamatokat is megértsük a roma közösségek szemszögében – ezt a következő fejezet tárgyalja.

POSZTSZOCIALIZMUS ÉS ROMAELLENES MOZGALMAK

A szocialista Magyarország vezető ipari központjaként működő Miskolcot különösen sújtotta a posztkommunista korszak dezindusztrializációja. A Kádár-korszak végét követő gazdasági recesszió leginkább az északkelet-magyarországi iparvárosokat érintette (Bartha és Tóth 2021: 1728; lásd még: Szombati 2018; Scheiring 2020b). A városban „dominószerűen omlottak össze a gyárak az 1990-es évek elején" (Thorpe 2012), a munkanélküliségi ráta pedig az országban itt emelkedett a legmagasabb szintre, és a város lakossága is drámaian csökkent (Thorpe 2012). Kristóf, akinek kutatásai a miskolci agglomeráció településeinek növekedését és hanyatlását elemzik, úgy becsüli, hogy a térség posztszocialista szerkezetátalakítását követően a város lakossága több mint ötvenezer fővel csökkent (Kristóf 2018). Miskolc gazdasága ebben az időben jelentős átalakuláson ment keresztül: a nagy állami vállalatok helyén kisebb cégek jelentek meg, az ipari üzemek közül pedig sok leépült, majd végleg bezárt. Ennek a drasztikus gazdasági változásnak a nyomai ma is láthatóak Miskolcon, hiszen a város peremét hatalmas, kiürült és kihasználatlan gyárak szegélyezik – ez a mai Magyarország egyik legjelentősebb „rozsdaövezete" (Scheiring 2020b).

Ennek következtében Miskolc a neoliberális átalakulással egyidőben jelentős politikai változáson ment keresztül. Az elbocsátott munkások elégedetlensége egyre inkább antiliberális politikai mozgalmakban csapódott le, amelyek az etnicizált populizmusban gyökereztek (Szombati 2018; Kalb és Halmai 2011), ugyanis ez a csoport fogékonynak bizonyultak az újnacionalista populizmusra. A posztszocializmus efféle politikai gazdaságtani elemzései megmagyarázzák, miért és hogyan vált Miskolc a magyarországi jobboldali populizmus központjává. Különösen fontos, hogy ez a térnyerés milyen módon hatott a helyi roma közösségekre: a neoliberális struktúraváltás következtében megszilárduló gettósodás az etnikailag magyar lakosságot azon roma szegények ellen hangolta, akiket elsőként bocsátottak el, majd „lusta" és „segélyfüggő" emberekként bélyegeztek meg (Szombati 2018 Bartha és Tóth 2021).

Miskolc történeti átalakulásának elemzése tehát megmutatja, hogy miért a posztszocializmus, nem pedig az államszocializmus jelentette a roma marginalizáció kiindulópontját azokban a történeti narratívákban, amelyeket kutatási alanyaim megfogalmaztak. Egyikük, az egykori gyári munkásból lett roma aktivista kifejtette, hogy hogyan érintették a változások miután megkérdeztem tőle, hogy bemehetnék-e valamelyik ma már üresen álló miskolci gyárba:

> „Elvinnélek, hogy megnézd a gyárat, de azt hiszem, szomorú és furcsa lenne most így, munkások nélkül látni. Azt hiszem, szívszorító lenne újra meglátogatni nekem. A rendszerváltás után a gyárak bezártak; most már nincs ott semmi. És nézz ránk most…"

A Miskolcon élő romáknak tehát nemcsak a dezindusztrializáció és a munkanélküliség drámai hatásait, hanem a fokozott rasszizmust és a populista politika következményeit is el kellett viselniük. A rendszerváltást követő első néhány évben a roma munkavállalók 40%-a elvesztette a teljes munkaidős állását, és kiszorult a munkaerőpiacról. 1993-ban a romák körében a munkanélküliség három és félszer magasabb volt, mint a nem roma magyarok körében (Majtényi és Majtényi 2016: 162). A posztszocialista Miskolcon élő romák tehát munkanélkülivé váltak, és alkalmi munkára, a feketegazdaságba, fémgyűjtésre és általánosan bizonytalan megélhetési formákra szorultak (Lengyel 2009). Az ERRC kutatásai szerint a legtöbb szegregált romatelep az 1990-es évek elején jött létre a nagyarányú kilakoltatások következtében, amelyek során a romákat kiszorították a városközpontokból, ezeket a dezindusztrializált városi tereket pedig a roma közösségek nélkül alakították át. Az ERRC jelentései továbbá dokumentálják a 2000-es évek elején megnövekedett eseteit a kórházakban előforduló szegregációnak és a rossz orvosi bánásmódnak. Ezek a beszámolók megerősítik azokat a narratívákat, amelyeket az általam Miskolcon megismert romák osztottak meg saját szóbeli történeteikben (ERRC 2002, 2004).

Ezért fontos ellensúlyozni azokat a történelmi narratívákat, amelyek a gettósítást és a romaellenes diszkriminációt ahistorikus jelenségnek vagy egyszerűen az államszocializmus sajátosságának állítják be. Ahogy Oláh érvel, a magyar médiában uralkodó egyoldalú

ábrázolás a romákat homogén csoportként mutatja be, akik mindig is a társadalom peremén éltek, „gettókban", várva arra, hogy az állami beavatkozások javítsanak a helyzetükön (Oláh 2015). Az általam megkérdezett romák azonban világos kapcsolatot láttak Magyarország piacgazdaságra való áttérése, a szélsőjobboldali politika és rasszizmus térnyerése, valamint a miskolci romák helyzetének romlása között. Bár a miskolci romák tapasztalatai a kommunizmus alatt sem voltak problémamentesek, egyértelmű, hogy helyzetük a rendszerváltással jelentősen romlott, amit az 1990-es évek magyarországi társadalmi-gazdasági átalakulásának mélysége is alátámaszt.

A Kanadába irányuló roma menedékkérés kontextualizálása szempontjából lényeges, hogy forrásaim ismételten kitérnek a miskolci romák szocializmus előtti és utáni helyzetére. Az általam megkérdezett emberek összefüggésbe hozták a posztkommunista átalakulás közvetlen következményeit a napjainkban zajló kanadai roma kivándorlással. A kötetlen beszélgetések során a Kanadába tartó romák narratívája a szocializmusra és a posztszocializmusra való hivatkozással vált történetivé. Ahogy az egyik beszélgetőpartnerem, egy roma szervezetet segítő roma szociológus a rendszerváltásról beszélgetve megfogalmazta: „És tudod, az emberek, akik Kanadába mennek? Ők jól éltek a szocializmusban. Utána teljesen visszájára fordult az élethelyzetük".

Egy másik forrásom, egy nő, aki Kanadában járt, és egy év torontói tartózkodás után kitoloncolták, így magyarázta el nekem a helyzetet:

> „Manapság rengeteg család megy Kanadába, mert a kommunizmus után megváltoztak a dolgok. Ma a miskolci romák munkanélküliek, szegények, hajléktalanok. Ezért mennek a cigányok Kanadába, mert manapság a miskolci önkormányzat nem törődik velük."

Egy másik beszélgetőpartnerem a romák kanadai kivándorlását úgy írta le, hogy a Kanadában menedékjogot kérő romák élete hasonlít ahhoz a helyzethez, amelyet a szocializmus alatt Miskolcon élvezhettek. Egy nő, aki menedékjogi kérelmet nyújtott be Torontóban, három évet töltött Kanadában, amíg a kérelmét elbírálták, majd 2016-ban, néhány hónappal azelőtt tért vissza Miskolcra, hogy találkoztam vele. Ő így írta le a torontói tapasztalatait:

> „Amikor az emberek Kanadába mennek és ott élnek egy ideig, az a rendszerváltás előtti időkre, a szocializmus idejére emlékezteti őket. Érted, ugye? Emlékezteti őket arra, milyen volt akkoriban élni, amikor volt munkájuk, házuk és némi biztonságuk, nem érezték magukat 'cigánynak', nem kellett nap mint nap szembesülniük a rasszizmussal, ahogyan most."

Ahhoz, hogy megértsük, miért vándorolt oly sok miskolci roma Kanadába, érdemes a posztszocialista valóságok elemzésével kezdeni, különösen annak vizsgálatával, hogy a szocializmus iránti nosztalgia és a visszaemlékezés hogyan segíti a jelenlegi körülmények értelmezését. Beszélgetőpartnereim megjegyzései azt sugallják, hogy a Kanadába való távozással a romák az elveszett szocialista jövőt szeretnék visszaszerezni, vagy legalábbis azt a társadalmi hovatartozást, amelyre ma a szocialista korszak adottságaként emlékeznek vissza.

Ha alaposan figyelembe vesszük a romák által saját tapasztalataik és történelmük értelmezése céljából felvázolt narratívákat, akkor felfedezhetjük, hogy a szocializmus iránti nosztalgia a posztszocializmus borzalmainak elviselését megkönnyítő eszközként működik. Elemzői szempontból fontos tehát a romák szocializmus iránti nosztalgiáját összehasonlítani a magyar munkások államszocializmus iránti nosztalgiájával foglalkozó tanulmányokkal. Ebben a kérdésben Bartha munkája különösen hasznos lehet. A szerző az autóiparban dolgozó magyar munkásokkal készített interjúi alapján megállapította, hogy míg a korábbi kutatásokban megkérdezett munkások nyíltan nosztalgiával tekintettek a szocialista jóléti államra (Bartha 2011: 237–60), addig a 2018–2020 között készített interjúk során a megkérdezettek vagy teljes érdektelenséggel viszonyultak e távoli múlthoz, vagy főként negatív asszociációkat fejeztek ki a „kommunista diktatúrával" kapcsolatban (Bartha és Tóth 2021). Bartha és Tóth szerint ez a változás az elmúlt évtizedek erősen antikommunista légkörének, a baloldali hangoknak teret adó alternatív nyilvánosság hiányának, valamint annak tulajdonítható, hogy az egykori rendszer rutinszerűen „bűnösnek" van bélyegezve (Bartha és Tóth 2021).

Kutatásuk különösen fontos aspektusa az etnicizált politika térnyerésének megfigyelése a magyar autóipari munkások körében, azon belül is a posztszocializmusra vonatkozó narratíváikban. Bartha

korábbi kutatásaiban „etnicizált érvelések" ritkán jelentek meg az interjúk során, de ez megváltozott a munkásokkal készített újabb interjúk alatt:

> „Míg a korábbi kutatásban (Bartha 2011a) az etnicizált érvek még tabunak számítottak, addig új interjúprojektünkben a romák 'másságának' és a roma kultúrának a kérdése gyakran felmerült a csoportos beszélgetéseken és a szakszervezeti gyűléseken, amelyeken részt vettünk. A munkavállalók mindent megtettek annak érdekében, hogy hangsúlyozzák a kiváltságos belső csoporthoz való tartozásukat azáltal, hogy megkülönböztetik magukat a kulturálisan 'másoktól' (Bartha és Tóth 2021: 1742)."

Scheiring interjúi, amiket magyarországi dezindusztrializált városokban élő, volt munkásokkal készített, azt találták, hogy „a piaci átmenet a megkérdezettek többsége számára negatív tapasztalat volt… Még azok is, akik nem veszítették el állásukat, életszínvonaluk csökkenéséről számoltak be" (Scheiring 2020b: 1166).

Ezek az érzések a miskolci romákkal folytatott beszélgetéseimben is rendszeresen visszatértek. A múlt pozitív megítélése azonban nemcsak a gazdasági biztonságból fakadt, hanem abból is, hogy akkoriban biztonságban érezték magukat az etnikai erőszakkal és a társadalmi szegregációval szemben. A posztszocialista átalakulás előtti miskolci élet tehát egy olyan időszakot jelentett számukra, amikor a romák még nem élték meg a kettős kisemmizést, amely mind a munkaerőpiacról, mind a magyar nemzeti közösségből való kizárásukat jelentette.

A posztszocialista társadalmi átalakulások segítenek megmagyarázni, hogy miért jellemző a kutatásomban részt vevő személyek körében, hogy pozitívan tekintenek vissza a szocializmusra, valamint azt, hogy Miskolc történetét a szocializmus és a posztszocializmus közötti törés mentén értelmezik. Míg a szocialista gyakorlat egyes sajátosságai a cigányellenes asszimilációban és a rendfenntartásban gyökereztek, addig a posztszocializmus valóságát sokkal rosszabb sornak tekintik. A miskolci romák számára saját történelmi narratíváik a munkásosztálybeli valóságuk elismerését jelentik, illetve azt, hogy a dezindusztrializáció és az azt követő nacionalista rasszizmus térnyerése milyen fájdalmasan változtatta meg az életüket. Ezek a történelmi

narratívák rámutatnak arra, hogy a romák szocializmus iránti nosztalgiája és a menedékkérelmeik miként kapcsolódnak össze: a Kanadába vezető út egy olyan anyagi biztonság és védettség keresését jelenti, amelyet egykor a szocialista Miskolc múltjában megtapasztaltak.

A SZÁMOZOTT UTCÁK

A „számozott utcák" egy túlnyomórészt romák által lakott városrész Miskolc peremén, a városközponttól nyugatra, körülbelül 20 perc villamosútnyira; az itt lakók többsége az önkormányzat által biztosított szociális bérlakásokban él. A számozott utcák a város Diósgyőr-Vasgyár nevű területének része, amelynek jelentősége a posztindusztriális Miskolc történetében megkérdőjelezhetetlen. A múlt század második felében még nehéziparban dolgozó családok százainak adott otthont, mára pedig Miskolc egyik legszegregáltabb területe a Roma Polgárjogi Mozgalom szerint.

A számozott utcák 2014 májusában váltak országosan ismertté, miután Miskolc önkormányzata elfogadta a szociális bérlakásokról szóló szabályzat módosítását, kifejezetten a szociális bérlakásokban élő romákat célozva meg. Körülbelül másfél évvel a tüzes hangvételű megjegyzései után, amelyekben kijelentette, hogy nem engedi vissza a Kanadába menekültként távozott romákat a városba, Kriza Ákos miskolci polgármester előállt egy tervvel „a nyomortelepek és szegregátumok felszámolására". A módosított rendelet lehetőséget adott a városnak a szociális bérlakások szerződéseinek felmondására, így az önkormányzat kilakoltatásokat és épületbontásokat kezdeményezhetett az úgynevezett „gettókban" és „nyomortelepeken", amelyek közül az egyik fő célpont a számozott utcák városrésze volt. 2014 tavasza óta a miskolci önkormányzat számos roma családnak adott ki kilakoltatási végzést a számozott utcák szociális bérlakásaiban (Bangau 2014). 2015 tavaszára a lakosság körülbelül fele elhagyta a területet.

Bár az önkormányzat a nyomortelep felszámolásának programját hivatalosan deszegregációs intézkedésként ismertette, ez az intézkedés sok tekintetben összefüggött azzal a futballstadion-fejlesztési tervvel, amit az önkormányzat szorgalmazott a számozott utcák

szomszédságában. A terület a Diósgyőri Futballstadion mellett helyezkedik el, amelyet az önkormányzat 25 millió kanadai dollárért [13 milliárd forintért – a szerk. (Minap.hu 2018)] tervezett felújítani (Albert 2015). A fejlesztési tervek részeként a Számozott utcák területét a stadion parkolójává kívánták alakítani (Prokai 2015, Bardi 2015).

2014 augusztus elején a miskolci roma önkormányzat tiltakozássorozatot indított a számozott utcákban zajló kilakoltatások ellen, amely „sátortüntetések" néven vált ismertté. Az aktivisták négynapos demonstrációt szerveztek a város főterén, a városi önkormányzat főépületének közelében, majd tíznapos tiltakozást tartottak a számozott utcák környékén. A városrész házainak ablakait és falait a lakók üzeneteivel és követeléseivel ragasztották ki, amelyekben megfogalmazták, hogy a telep felszámolásával hajléktalanná válás fenyegeti őket. Sok lakó bemutatta családi történetét, és a miskolci identitásáról beszélt (Oláh 2015).

A város döntése a számozott utcák lebontásáról jelentősen negatív médiavisszhangot váltot ki, különösen miután reflektorfénybe került egy hajléktalanná vált idős nő esete és egy család története, amelyet a gyermekeik elvesztése fenyegetett. A rendelet elfogadását követően az ERRC elítélte a miskolci önkormányzat intézkedéseit. Egy korabeli sajtóközleményében az ERRC „a rendszerszintű diszkrimináció és rasszizmus kirívó példájának" nevezte a miskolci önkormányzat lépését egy EU-tagállamban (ERRC 2014b). Hangsúlyozták „az intézkedés jogszerűtlenségét", azzal érvelve, hogy a helyi rendelet sérti az uniós jogszabályokat. Kiemelték továbbá, hogy „az ezekben a városrészekben élő emberek nemcsak kiszorulnak a városból, hanem a hajléktalanná válás veszélyének is ki vannak téve" (ERRC 2014b). A döntés további elmarasztalást váltott ki a magyar jog legfelsőbb szintjein. 2015 májusában a Legfelsőbb Bíróság (a Kúria) megsemmisítette a rendelet azon rendelkezéseit, amelyek a kártalanítást a városhatáron kívüli ingatlan megvásárlásához kötötték. 2015 júliusában az Egyenlő Bánásmód Hatóság egy vizsgálatot követően pénzbírságot szabott ki a miskolci önkormányzatra, mert a rendelet miatt a számozott utcák lakói hátrányos megkülönböztetésben részesültek.

Ezen intézkedések ellenére 2016-ra a családok több mint fele elhagyta a várost. Amikor 2016 folyamán meglátogattam a környéket, sok ház már üresen állt vagy le volt bontva. A helyi roma önkormány-

zat aktivistái felvilágosítottak, hogy a számozott utcákban a kilakoltatások a módosított rendelet elfogadását követő augusztusban kezdődtek. 2014-ben kezdték el a házak lebontását, még azokét is, amelyek jó állapotban voltak. A házakat úgy bontották le, hogy a lakók számára nem biztosítottak alternatív elhelyezést, így sokan váltak hajléktalanná. Több olyan helyi romával találkoztam, akik a környékről való kiszorításukat követően veszítették el lakhatásukat. A kilakoltatások a következő években is folytatódtak, és azok, akik maradtak, „a kilakoltatás állandó fenyegetettségében" éltek – mondták a roma aktivisták. A kilakoltatott és lebontott házak romokban álltak, sokszor közvetlenül olyan épületek mellett, amelyekben továbbra is éltek családok. Ráadásul, ahogy 2014 folyamán a nyilvánosságban egyre nagyobb figyelmet kapott a környék, elszabadultak a jobboldali indulatok. 2014 decemberének végén szélsőjobboldali futballhuligánok vonultak végig a számozott utcákon, részben a közeli stadion miatt. A feketébe öltözött demonstrálók rasszista jelszavakat skandálva masíroztak át a szomszédságon, hogy megfélemlítsék a roma lakosokat. Több Torontóban élő roma menedékkérő később úgy mesélte el nekem ezt az élményt, mint a Kanadába való távozásának egyik fő motivációját.

Hová mennek a romák, miután kiszorultak a számozott utcákból? Amikor Váradi Gábort, a roma önkormányzat elnökét kérdeztem, azt válaszolta, hogy „egy részük a város más részeibe, nem tudjuk, mások pedig Kanadába mentek. Tehát van egy új kivándorlási hullám Kanada felé". Kifejtette, hogy amikor az első, mintegy harminc családot érintő kilakoltatási hullám megkezdődött – nem sokkal a rendelet elfogadása után –, a többségük nem tudott új állandó lakhelyet találni Miskolc városában, ezért „a legtöbben Kanadába mentek". Azok, akik nem tudták előteremteni az utazáshoz szükséges anyagi forrásokat, „Miskolcon maradtak, nyomornegyedről nyomornegyedre vándorolva a városban."

Hasonló beszámolókat közöltek a magyar újságok is ebből az időszakból, összekapcsolva a kilakoltatásokat a romák menedékkérelmeivel: „a legtöbb bérlő roma volt, és sokan a kilakoltatások következtében tömegesen kezdtek el kivándorolni Kanadába tavaly májusban" (Albert 2015) – írja egy magyar újságíró. Egy másik szerint „néhányan meg sem várták a kilakoltatási végzést, mielőtt elhagyták

volna az országot. A legtöbben Kanada felé vették az irányt" (Prokai 2015). Egy további tudósítás pedig arról számolt be, hogy a kanadai nagykövetség munkatársai megjelentek Miskolcon, miután a számozott utcákról szóló rendelet miatt egy tömeges roma exodus volt kilátásban:

> „A kanadaiak olyannyira komolyan veszik ezt a felhívást, hogy budapesti nagykövetségük munkatársai már Miskolcon is megjelentek, hogy érdeklődjenek a helyzetről... Most újabb hullámra lehet számítani. Ezért is jártak két hete Miskolcon a kanadai bevándorlási hatóság képviselői. A kanadaiak arra voltak kíváncsiak, hogy folyik-e szervezett menekültturizmus Miskolcról Torontóba, de eközben a romák általános helyzetét is feltérképezték a városban" (Bardi 2015).

Miközben az iroda falán a „Miskolcon maradunk" feliratú tiltakozó transzparens lógott, Váradi elmondta, hogy a roma önkormányzat se nem bátorítja, se nem tartja vissza a lakosokat attól, hogy Kanadába menjenek: „ez személyes döntés" – szögezte le. Az önkormányzat álláspontját így magyarázta:

> „A roma önkormányzat senkit nem fog megakadályozni, sem segíteni az ország elhagyásában, hiszen ez személyes döntés kell hogy legyen. Ám a Miskolcról Kanadába távozók, illetve távozni szándékozók száma igen jelentős, több tucatnyi vagy akár még több családról van szó."

LYUKÓVÖLGY

Ahogy a kilakoltatások és az épületbontások tucatnyi családot űztek el a számozott utcákból, azok a családok, akik a kilakoltatást követően nem tudtak közvetlenül Kanadába menni, gyakran a Lyukóvölgy nevű településrészen kötöttek ki. Egy 2015-ös tanulmány szerint: „azok, akik valamilyen okból nem képesek Kanadában menedéket keresni, többnyire rokonokra támaszkodnak, de vannak olyan családok is, akiknek egyetlen lehetőségük, hogy Lyukóbányán, Magyarország legnagyobb nyomornegyedében vásároljanak vagy béreljenek házat" (Oláh 2015: 42). Lyukó eredetileg a szocializmus idején a miskolci

családok „víkendházainak" épült, hogy „egy kis kikapcsolódást" nyújtson a város zajától távol. A házak többsége faházként vagy nyaralóként funkcionált. Az otthonok egy bánya közelében helyezkednek el, de a bánya a 2000-es évek elején bezárt. Egy ERRC által készített jelentés a környékről így ismerteti a történteket:

> „Most, hogy a munkahelyek és a bányászok eltűntek, ez a völgyben lévő lyuk már nem idilli vidéki menedék, hanem sok szegény ember otthona, köztük sokakat a számozott utcákból űztek ki, hogy helyet csináljanak a fényűző diósgyőri futballstadionnak" (Rorke 2019b).

Lengyel szerint Lyukó a 2000-es évek elejétől „a lakások és a nyomornegyedek közötti körtánc újabb színtere" lett a miskolci szegények, különösen a roma lakosok számára. Bár a településről kevés pontos információ áll rendelkezésre, Lengyel dokumentálja, hogy a családok már az 1990-es években elkezdtek ideköltözni, kényszerűségből, kilakoltatások, házbontások vagy személyes eladósodás miatt. „A város nem tudja, mit kezdjen Lyukóval és az ott élő több ezer emberrel" (Lengyel 2009). A miskolci hatóságok kísérletet tettek az ott élők kriminalizálására, kiszorítására, romatelepként való etnikai megbélyegzésre és „évtizedeken át kerülték a valósággal való szembenézést" (Lengyel 2009).

A terepmunkám során az egyik roma aktivista vezetett körbe Lyukóban, és elmagyarázta, hogyan működik a település: nincs megfelelő csatornázás vagy rendszeres hulladékszállítás; nincsenek utcanevek, helyettük minden ház egy-egy telekszámot kapott. Sok család túlzsúfolt körülmények között, lepusztult házakban él. A házakban nincs se áram, se fűtés, így a lakosoknak kreatív módszereket kell találniuk, hogy a téli hideget átvészeljék. Néhányan úgy fűtenek, hogy ágakat gyűjtenek és azokat égetik, amiért a helyi rendőrség rendre megbírságolja őket. A környéken nincs élelmiszerbolt. Egy konténerépületből működő orvosi rendelő hetente egyszer nyit ki. A mentőautók azonban nem hajlandóak behajtani a környékre, így a betegeket és sérülteket a legközelebbi buszmegállóig kell kivinni, hogy ellátást kaphassanak. A gyerekeknek tömegközlekedéssel kell iskolába járniuk, mivel a településre nem jár ki az iskolabusz. Az otthonokban nincs folyóvíz, így a település négy kútja látja el az összes, mintegy 5000

lakost, akik vödrökkel cipelik onnan a vizet az otthonukba. A tiszta vízhez való hozzáférés hiányát Lyukóban az európai roma jogvédők is problematizálják, azzal érvelve, hogy a miskolci önkormányzat „rendszerszinten tagadja meg a tiszta vízhez való hozzáférést" a telep lakóitól, ezen túl pedig azt is elítélik, hogy „az embereknek évszaktól függetlenül a sárban kell átgázolniuk, hogy egy közkútnál vizet vételezzenek" (Rorke 2019b).

A lyukói látogatás során észrevettük, hogy néhány ház üres vagy elhagyatott, és ahogy közeledtünk feléjük roma aktivista társam rendre rájuk mutatott és azt mondta: „Ó, igen, ez a család Kanadába ment" vagy „Ó, nézd! Ezt a házat nemrég ürítették ki – még egy család Kanadába ment". Egy család, akivel később Torontóban találkoztam, elmondta, hogy volt egy házuk Lyukóban. Elmondásuk szerint eladták ezt a házat, az összes bútorukkal együtt, hogy összegyűjtsék a pénzt, amire szükségük volt a kanadai repülőjegyük lefoglalásához. Amikor összegyűjtöttek körülbelül ötezer kanadai dollárt [2 millió 600 ezer forintot – *a szerk.*], úgy döntöttek, hogy Kanadába mennek. Korabeli újságcikkek is tükrözik ezt a tömeges elvándorlási tendenciát: „Egyre több, Miskolcról kiköltözni kényszerülő roma választja Kanadát" – írja egy magyar újságíró egy nyomtatott hetilapban – „a Lyukóvölgy kietlen nyomornegyedével szemben" (Bardi 2015).

Ugyanakkor néhány család teljesen ellenkező sorsra jutott: miután kitoloncolták őket Kanadából, végső menedékükként egy lepusztult lyukói házba kényszerültek visszaköltözni. A Torontóban élő, deportálással fenyegetett romákkal folytatott beszélgetések során ilyen élethelyzetek bontakoztak ki előttem: „rettegünk attól, hogy Kanadából visszaküldenek minket Miskolcra: nem lenne megélhetésünk, nem lenne otthonunk, teljes nyomorba érkeznénk, csak hajléktalanok lennénk és az ég alatt élnénk". Sok család, akik Torontóba kerültek, úgy vélték, hogy a Miskolcra való visszaküldés a legrosszabb sors, ami rájuk várhat: „Hová megyünk innen? Megmondom én hova: az utcára". Úgy ítélték meg, hogy ami Miskolcon jut nekik, az a lyukói élet vagy a hajléktalanság. Azok, akiket visszatoloncoltak Miskolcra az állami intézmények, a szomszédok és a rendőrség részéről további ellenségeskedéssel szembesültek, gyermekeiket az iskolában zaklatták, és gúnyosan „kanadainak" nevezték őket.

KONKLÚZIÓ: MISKOLC KANADÁBAN, KANADA MISKOLCON

Ez a tanulmány Miskolc elmúlt szűk egy évszázadát mutatta be a magyarországi roma közösségek Kanadába vándorlásának történeti kontextusán keresztül. A miskolci romák menekültélményeit feltáró etnográfiai kutatás során a helyi roma közösségek hangját helyeztem előtérbe, valamint azt, hogy ők maguk hogyan értelmezik az elmúlt évtizedek magyarországi társadalmi változásait. Társadalomtörténetük megmutatja, hogy a Kanadába irányuló roma menedékkérés jelensége a széles körű gazdasági átalakulásokban gyökerező társadalmi reprodukcióval kapcsolatos mindennapi küzdelmekből született. Ezek az átalakulások Miskolcon a szegregáció, a hajléktalanság, a kilakoltatások és a szociális ellátások kérdésein keresztül nyilvánultak meg. A posztszocialista átalakulás roma közösségekre gyakorolt hatásának súlyosságát, és azt, hogy ez milyen mértékben ösztönözte a Kanadába való kivándorlást, az is szemlélteti, hogy a miskolci romák nosztalgiával tekintenek vissza a szocialista korszakra, és össze is kapcsolják a szocializmus tapasztalatait a kanadai menedékjog reményével.

2016 decemberében Miskolcon jártam, amikor az önkormányzat roma aktivistái karácsonyi adománygyűjtést és más jótékonysági eseményeket szerveztek az ünnepi időszakra. Látogatásom egyik napján az aktivisták egész napos nyilvános ételosztást tartottak az Újgyőri főtéren, Miskolc szélén, a roma szomszédságok közelében lévő nagy közterületen. Csatlakoztam a főzésben segédkező roma asszonyokhoz: hagymát vágtunk, kenyeret vajaztunk, és a nagy fazekakban gőzölgő, forró pörköltet kevergettük. Miközben a főzési feladatokkal voltam elfoglalva, hallottam, ahogy a körülöttem lévő emberek – talán a jelenlétem miatt is – hétköznapi módon beszélgetnek arról, „amikor Kanadában voltak", és hogy mi történt, „amikor visszajöttek Kanadából". Egy gyerek odajött hozzám, és elújságolta: „Kanadában születtem!", és felsorolta az általa ismert angol szavak sorát, köztük a „Bloor Street"-et, a Toronto városát átszelő főutat.

A miskolci romák életének pillanatképei és a Kanadára való hivatkozásaik felhívták a figyelmem arra, hogy a kanadai menedékkérők útja milyen nagy hatással van a helyi, miskolci közösségekre, akik továbbra is szembesülnek a miskolci hatóságok diszkriminációjával.

A roma aktivisták úgy tekintenek Miskolc közelmúltbeli történelmére, mint állandó harcra a helyi hatóságok folyamatos törekvései ellen, ami a romák kiszorítására irányul: egyik városrészből a másikba, Magyarországról Kanadába; a kitelepítésekre, mely egy látszólag soha véget nem érő folyamat, és amely az otthonok elvesztésével, elűzéssel és állandó zavarral jár. A „Miskolcon maradunk" tiltakozó felirata e történetbe ágyazva a dac gesztusává válik.

Fordította
Eörsi Nóra

BOON (2023). Eladták a diósgyőri fegyvergyárat. *BOON*, 2023. 02. 26. https://www.boon.hu/helyi-gazdasag/2023/02/boon-miskolc-eladtak-a-diosgyori-fegyvergyarat

Minap.hu (2018). A DVTK új otthona - járd be velünk a stadiont! *Minap.hu*, 2018.05.05. https://web.archive.org/web/20180506173509/http://minap.hu/cikkek/dvtk-uj-otthona-jard-be-velunk-stadiont

BIBLIOGRÁFIA

Albert, Gwendolyn (2015). Hungary: Roma forcibly displaced in Miskolc as Budapest markets Roma neighbourhood to tourists. *Romea.cz*, 2015. augusztus 19. https://romea.cz/en/news/world/hungary-roma-forcibly-displaced-in-miskolc-as-budapest-markets-roma-neighborhood-to-tourists

Bangau, Cristina (2014). Displacing the Roma in Miskolc: Between the Rhetoric of Slum Eradication and the Ethnicization of Poverty. *Romedia Foundation*, 2014. október 1. https://romediafoundation.wordpress.com/2014/10/01/displacing-the-roma-in-miskolc-between-the-rhetoric-of-slum-eradication-and-the-ethnicization-of-poverty/

Bárány Zoltán (1994). Living on the edge: The East European Roma in postcommunist politics and societies. *Slavic Review*, 53(2), 321–344.

Bardi Bálint (2015). Miskolc Opt for Canada. *The Budapest Beacon*, 2015 május 14. https://budapestbeacon.com/miskolc-roma-opt-for-canada/

Bartha Eszter (2011). It can't make me Happy that Audi is Prospering: Working-Class Nationalism in Hungary After 1989. In Kalb, Don és Halmai Gábor (szerk.), *Headlines of Nation, Subtexts of Class: Working-Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe* (92–112). Berghahn Books.

Bartha Eszter és Tóth András (2021). The Emasculation of Trade Unions and Workers' Drift to Neonationalism in Hungary. *Europe-Asia Studies*, 73(9), 1726–1747.

Bernáth Gábor (2002). *Kényszermosdatások a cigánytelepeken (1940–1985)*. Roma Sajtóközpont.

Boesveld, Sarah (2012). Efforts to keep bogus Roma refugees out have failed: Jason Kenney. *The National Post*, 2012. április 22. https://nationalpost.com/news/canada/efforts-to-keep-bogus-roma-refugees-out-have-failed-jason-kenney

Burawoy, Michael és Lukács, János (1992). *The radiant past: Ideology and reality in Hungary's road to capitalism.* University of Chicago Press.

European Roma Rights Centre (ERRC) (2002). Segregation and Desegregation. *Roma Rights Journal*, 2002. november 7. http://www.errc.org/roma-rights-journal/roma-rights-3-4-2002-segregation-and-desegregation

European Roma Rights Centre (ERRC) (2004). Out and Away: The Housing Rights Situation of Roma in Hungary. *Roma Rights Journal*, 2004. február 7. http://www.errc.org/roma-rights-journal/out-and-away-the-housing-rights-situation-of-roma-in-hungary

European Roma Rights Centre (ERRC) (2014). Hungarian City Set to 'Expel' its Roma. *European Roma Rights Centre*, 2015. június 25. http://www.errc.org/press-releases/hungarian-city-set-to-expel-its-roma

Feischmidt Margit (2012). Constraints and Accommodation: Economic and Symbolic strategies of Romani people living in Hungarian villages. In: Heller Mária és Kriza Borbála (szerk.), *Identities, Ideologies, and Representations in Post-Transition Hungary* (261–292). ELTE TÁTK.

Immigration and Refugee Board (IRB) of Canada, Research Directorate (2017). Hungary: Government information on evictions in Miskolc, including support provided to those evicted; information on recourse available to challenge an eviction or seek redress (2016-March 2017). *Government of Canada*, 2017. május 11. https://irb.gc.ca/en/country-information/rir/Pages/index.aspx?doc=457029&pls=1

Immigration and Refugee Board (IRB) of Canada, Research Directorate (2018). Hungary: Community support organizations that assist Roma in Miskolc in accessing social services, including healthcare, education, housing, employment assistance and social protection programs (2016-December 2017). *Government of Canada*, 2018. január 16. https://irb.gc.ca/en/country-information/rir/Pages/index.aspx?doc=457347&pls=1

Kalb, Don és Halmai Gábor (szerk.) (2011) *Headlines of Nation, Subtexts of Class: Working-Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe*. Berghahn Books.

Keung, Nicholas (2013). Roma refugees: Canadian billboards in Hungary war of deportation. *The Toronto Star*, 2013. február 1. https://www.thestar.com/news/canada/2013/01/25/roma_refugees_canadian_billboards_in_hungary_warn_of_deportation.html

Kristóf Andrea (2018). The impact of suburbanization on social differentiation in Hungary: a case study of the Miskolc agglomeration. *Geographica Pannonica*, 22(3), 176–188.

Lengyel Gabriella (2009). Szilánkos Mennyország. *Beszélő*,14(7). http://beszelo.c3.hu/cikkek/szilankos-mennyorszag

Levine-Rasky, Cynthia (2016). *Writing the Roma: Histories, Policies, and Communities in Canada.* Fernwood Publishing.

Majtényi Balázs és Majtényi György (2016). *A Contemporary History of Exclusion: The Roma Issue in Hungary from 1945 to 2015.* Central European University Press.

Mohácsi, Viktoria (2017). Activist in Hungary / Asylum-Seeker in Toronto: Five Years in Transition. In H. Tahirovic-Sijercic, Hedina és Levine-Rasky, Cynthia (szerk.), *A Romani Women's Anthology: Spectrum of the Blue Water* (121–130). Inanna Press.

ODIHR Contact Point for Roma and Sinti Issues (2016). The Housing Rights of Roma in Miskolc, Hungary: Report on the ODIHR Field Assessment Visit to Hungary, 29 June – 1 July 2015. *OSCE/ODIHR*, 2016. április 27. https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/5/4/262026.pdf

Olah Csaba (2015). *We Evict You for Your Own Good: Political Discourse on Roma in Contemporary Hungary.* Master's thesis: Department of Sociology and Social Anthropology, Central European University.

Prokai Eszter (2015). Száz év múlva is Torontóról álmodnak a miskolci romák. *Abcúg*, 2015. május 20. https://abcug.hu/szaz-ev-mulva-is-torontorol-almodnak-a-miskolci-romak/

Rorke, Bernard (2019). Roma and Access to Water: More Bad News from Miskolc. *European Roma Rights Centre,* 2019. október 17. http://www.errc.org/news/roma-and-access-to-water-more-bad-news-from-miskolc

Scheiring Gábor (2020). Left Behind in the Hungarian Rustbelt: The Cultural Political Economy of Working-Class Neo-Nationalism. *Sociology*, 54 (6), 1159–1177.

Swerdlyk, Sara (2023). *The Refugees of Illiberalism: Capitalist crisis, rightwing populism, and social reproduction through the prism of Hungarian Romani asylum-seeking to Canada.* Doctoral Dissertation: Department of Sociology and Social Anthropology, Central European University. https://www.etd.ceu.edu/2023/swerdlyk_sara.pdf

Szakolczai Attila (2006). The main provincial centres of the 1956 revolution: Győr and Miskolc. *Europe-Asia Studies*, 58(8), 1311–1328.
Szombati Kristóf (2018). *The Revolt of the Provinces: Anti-Gypsyism and Right-Wing Politics in Hungary.* Berghahn Books.
Thorpe, Nick (2012). March by far right raises concern for Hungary's Roma. *BBC News*, 2012. október 18. https://www.bbc.com/news/world-europe-19992263